

KÉNYSZEREK IDEJE, EMLÉKEK KORA, TANÚSÁGTÉTELEK RENDJE

A.Gergely András

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.12

Az alábbi közlésválogatás nem egyetlen szerves írás, kísérleti kompozíció inkább... S ha nem is azt tükrözi – mint első olvasatra, lapozgatásra talán kitetszenék –, hogy valami „irodalomféle” lopózkodott itt a szociologizáló folyóiratba, erre csak annyi bátorítást mellékelek, hogy igen, alighanem a társadalom iránti érdeklődésben az időknek, az emlékvilágoknak, a tanúságtételeknek egyformán megvan a maguk közösségi funkciója, mégha olykor történeti forráskutatásba, máskor írói műbe, szociálpszichológiai esszébe vagy nagyvolumenű társadalmi áttekintésbe illenek is elsősorban az olvasat folytonossága. Már-már kísérlet-értékű lehet az is, mennyi a társadalomtudományi olvasata az emlékezetnek és az emlékezeti aspektusú alkotói vagy közösségi megnyilvánulásoknak. De lehet, csupán annyi itt a közvetlen át-utalás, átkulcsolás, áttűnés az egyes forrásművek között, hogy mindegyik egyazon „szemüvegen” hatolt át, s képzetes tüneményei mintha épp ettől kapcsolódnának egybe, szerkezetbe, körkörösébe, cipelhető örökségbe, mint Tandori Dezső (1973-as) versében a *Halottas urna két füle*, mely mintegy azt jelzi, hogy akár bármely tárgy, de fogalom vagy érték vagy emlék is műtárggyá tehető, akként szemlélhető, ha olvasata ezt megengedi. Itt azonban magam vagyok a kísérletező, a kérdező: tehető-e az alábbi művek másikké olvasatba, mint amelyben konstrukciójukat elnyerték...?

Talán kihívó, de fölöttébb elgondolkodtató is ugyanakkor, ha egy könyv nyilvános terében, közlésnyomain elindulva a hosszú időtartamok lehetőségeit a kényszerek tantörténeteivel is egybevetni leszünk kénytelenek, ami ma már nemcsak történetész, írói, helytörténetész, földrajzos vagy antropológus feladat, hanem mindezek együttesét igénylő vállalat. Kevés erre elszánt elme és még kevesebb kutatói ambíció adatik meg, hacsak nem éppen életmű-értékűen merészkedik rész kérdések tájékán, familiáris terekben is járatosnak mutakozó attitűd révén olyan összegzésbe fogni, mint Oláh Sándor tette az utóbbi években. *Kényszerek – tanúságtételek. Történetek a legrosszabb évszázadból* című kötete²⁹ pontosan erre a nehéz, de kínosan is vállalnivaló feladatra merészkedik. Könyvében végigveszi az eltűnő (vagy eltűnt) életforma vonzásából kényszerekkel és vágyakkal a Nagy Háborútól a szocializmus kori életformaváltásig és az ügynökjelenség „alulnézeti” elbeszéléseig mindazokat a kényszerességeket, melyeknek az életformák és életvilágok tapasztalattörténeteit egybeszerkesztve emlékezetkönyvet lehet formálni. Mint számos korábbi kötetének, seregnyi tanulmányának,

²⁹ Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016., 336 oldal

tárgazdasági és térségtörténeti vizsgálódásainak ismerője, szakmai életútjának tisztelője is úgy látom, a „névtelenség feledésébe” még nem számúzott témakörök edzették imhol erőteljesre és jelentésteljesre ezt a könyvet. A szerző célja nem utolsósorban az, hogy a történelem valódiságában már szinte elbeszélhetetlen történései ne tűnjenek a névtelenség feledésébe, s ne legyen megszépítő emlékezet része „a meggyötörtek, megkínzottak, üldözöttek, vagy az erőszak enyhébb formáival uralom alá hajtottak, a diktatorikus uralomgyakorlásban szoros függőségi viszonyokba vetettek” megannyi története, hanem megmaradjon „a hóhéroknek segítők története is”, „hátha kevesebb rosszra lesznek kaphatók a későbbi nemzedékek” (6. oldal).

Oláh abból indul ki, hogy seregnyi történész szerint a 20. század az emberiség történelmének eddigi legrosszabb, kivételesen kegyetlen időszak volt: diktatúrák és genocídiumok, tömegpusztító háborúk és ideológiai gyilkosságok, embertelen életminták és mérhetetlen brutalitás söpört végig rajta, s e megrendítő tapasztalatok a különféle életvilágokban élő és cselekvő emberek tömegei számára maradtak jelképes és történeti hitelű tudások. A kötetben ezek számos verzióját jeleníti meg, egyéni történeteket, egyértelműen a történetmesélés legújabbkori narratív trendjeinek megfelelően, s a küzdelmes időben, sugaras térben szólva a külső hatalmi kényszerek és belső, egyéni döntések metszéspontjairól. Portréit, alakjait közelbe hozva, a személyesből a közéleti felé kalauzol, az átélés tónusán át vezet a falusi vagy városi környezet, a fölművelők vagy kisiparosok, munkások vagy értelmiségiek életútján át betolakodó hatalmi relációk felé. Igaz meséiben, a narratív történetmondás talán típusos, az alávetett egyént a maga csoportminőségében feltárulkozóvá tevő életpályák bűvkörében vonultatja föl, nem utolsósorban épp a létformák elbeszélőinek, értelmiségi közvetítőinek térben és időben behatárolódó emlékezéseire hagyatkozva. Kiemeli az egyéni életutakban személyes emlékekanyagként megmaradt dokumentumok, levelek, sőt irodalmi feldolgozások jelentésterit is, magát a létbeni hogyanlétet tudja így tükrözni, hisz ezek a források mint a korszak „lennyomatai” nem „maguktól” beszélnek, hanem a hallgató tekintete, a kutató pillantása és értelmezési keretbe emelő gesztusa révén nyerik el életvilág-leírási arculatukat. A múltbéli valóság-fogalmak és a torz vagy hamis ideologikus képeket tükröző életvilág-hazugságok kritikai áttekintése ma még és már nem halogatható tovább: Kurkó Gyárfás életpálya-modellje, egy falusi kisvállalkozó narratív emlékekanyaga, egy pap az ügynökhálózatban vagy a közösségi emlékezetet, a székelyföldi életmódváltást áttekintő nagyívű résztanulmány pontosan a 20. század megrendítő tapasztalatát, magatartásmodellek és erkölcsmintázatok sokféleségét hozza terítékre, nem másképp, mint ahogy ők maguk, mi magunk vagy a korszak leíró és interpretáló tanúja elbeszélheti. A könyv épp az iménti pillanatban jelent meg, de mert az előző, *Kivizsgálás* című művének gondolati folytatása, már az alaposabb olvasás előtt is figyelemre érdemesnek látszik e téren, hogy a köztörténeti írás, a láttelekekben nevet találó és a kutatói „öntörténet” feladattudatát is ellátó vállalás mennyire fontos részeleme a tapasztalati párhuzamokat kínáló más munkáinak, meg ennek az újnak is.

Oláh Sándor új opusza, s benne Szabó Gyula *Gondos atyafisága*, Füzi Lászlónak a parasztéletforma ellehetetlenüléséről vallott nézetei, Márton Áron és az ügynöklétbe bevont Pálfi Géza kapcsolathálója, a székelyföldi munkamigrációk sorsdöntően személyes mozzanatai, de meg további megannyi kérdéskör megfélemlítés-történeti narratívája talán nem az egyetlen, de bizonyosan állíthatóan egyike az utóbbi évek lokalitáskutatási, térségkutatási és faluantropológiai szempontú feltárásai közül a legjobbaknak. További, részletesebb elemzésére még érdemes lesz többször is visszatérni, akkor immár a kötet piacra kerülése és szélesebb körű olvasása után megsokasodnak a válaszok, reflexiók, továbbgondolások, kritikai hangok és pártoló elfogultságok is...

Oláh Sándor megérdemli – mert megszolgált, kimunkálta, végigvitte, folytonosan felmutatta a Homoród-menti tájak népének, gondjainak, életút-kanyarulatainak és nyűglődéseinek, sikereinek és küzdelmeinek látteleit (munkáiból a java többség elérhető itt: <http://olah.adatbank.transindex.ro/>) –, hogy kifejezzük legintenzívebb tiszteletünket munkái, vállalása, eredményei iránt. Aligha marad más további, mint végre olvasni Őt...

Már csupán azért is, mert – mint a kötet legutolsó írása erre hitelesen utal – emlékezetkultúránk metamorfózisai immár a nyílt beszéd és a közösségi emlékezet történeti időbe vetett felelősségét mutatják fel megnyerő-meggyőző érvekkel. S mi több is: hitellel. Ennél többet írásműtől, memoártól várni már talán nem is lehet...

A szélsőségek terében – avagy egy vérengzés 700 éve

Nem mert „rég” a problematika, hanem mert folytonos... A kérdés viszont még időtlenül is az: lehet-e megbocsátani a megbocsáthatatlant?

Szembesülés, szemlesütés, vagy átélés...? Ez lehet talán az 1994. április-májusi ruandai mészárlás 20. évfordulójára megjelent kötetben a szerző dilemmája. Szabadi Klaudia a csöppet sem száraz moralitás tónusában tekint vissza eseményekre, emlékezőkre, tényekre és rettenetekre... A *Halj meg, tuszi!* című kötet³⁰ a „hosszú tavasz” alig száz napja alatt lemészárolt közel egymillió embernek állít emléket, a huszadik század egyik legborzalmasabb, a Holokauszt rémségét is sokszor felülmúló története áldozatainak, a világ akkori bénult némaságától és szégyenteljes közönyétől övezett, a Fekete Kontinens még sötétebb napjait idéző egyik legszörnyűbb eseménysora áldozatainak. Ahol most már felhőkarcolók épülnek, tiszták az utcák és reménykedők az emberek, ott az emlékezetes napokban és hetekben végtelen patakokban folyt a vér..., alig volt folyó vagy tó, amelyben ne hullák úsztak volna..., s alig maradt család, melynek valamely tagja tényleges áldozattá, megkínzott vagy megcsonkított szenvedőjévé ne vált volna a bozótvágo késes gyilkosságoknak... Ahogyan a kötet tizenöt fejezete tanúkat, résztvevőket, családtagokat, gyerekeket, sérült vagy megcsonkított embereket, végül is

³⁰ IDRResearch Kft./Globobook Kiadó, Pécs – Budapest, 2014., 148 oldal. A kötet megjelenését a Magyar Afrika Társaság (AHU) támogatta.

„mindösszesen” túlélőket idéz, újságíró aprólékossággal, tudósítói hitelességgel, háborús terepeket megjárt résztvevő megfigyelői pontosságával, az a szerző élményközeli tapasztalatára vall. Ahol – mint például a ruandai Nyamata járás dombjai között – az 59 ezer fős tuszi lakosságból hétfő 11 óra és szombat 14 óra között 50 ezret lemészároltak a hutuk, ott szinte nincs is miről írni, hisz minden szó, emlékkép, interjúrészlet, vallomás-idézet csak újabb fájdalom hullámain indítja el, minden egyes mozdulat, képzet, rémálom, vízió vagy démoni emlékfoszlány az élet ezerszínű mivoltának elpusztításáról ad dokumentálható adatokat. Sehol egy civilizációs élmény, csak a rettenet időszaka, csak a földidézhetetlen, a fölmenthetetlen valóság, a mindenkit művi kegyetlenséggel pusztító barbárság dühe, a fájdalom tengere, az elképedés kínja.

Valójában a legkegyetlenebb események szavakkal alig leírható módjairól szól ez a kötet, s azt sem igazán könnyen döntheti el az olvasó, maradt-e értelme még a ténylegesen vagy képzelten, de egy rövid ismertetőben aligha földidézhetően végiglapozható vallomások, fotók, a muzealizált maradványok emléanyagáról írni anélkül, hogy a lét értelmetlenségébe és fölháborító mivoltába belenyugodva tennénk ezt. A kötet közel kétharmada fotóanyag, melyben kisebb hányad idézi a pusztítások eseményeit (a templomot, ahol egyetlen éjszaka alatt kétezer embert öltek meg, a folyót, amelyen egy héten keresztül naponta 700 áldozat sodródott tova, vagy a mementóként megmaradt Parlament-udvart, ahol ma is láthatók a belövések nyomai), a képek többsége a vallomások és visszaemlékezések tanúskodó portréiból, valamint a 20. évfordulón rendezett állami megemlékezés helyzetképeiből áll. Nem látjuk a kutyákkal széttépetett emberek maradványait a falvakban, sem a stadionban, ahol a négyezer hullát idéző jeleneteket adtak elő az évfordulón, sem ott, ahol a Hotel Rwanda filmen is megörökített pusztulása zajlott le, vagy az iskolákban és mocsarakban, mezőkön és falvakban leöltek tetemei voltak láthatók egykor. A helyszíneket és eseményeket idéző vallomások, a gyilkosok beismerő szavai éppúgy, mint az áldozatoké, az akkor életben maradt és egész családjuk pusztulását, fölgújtott otthonuk lángolását végignéző kicsinyek mai visszatekintései aligha lehetnek egyebek, mint félelmes képzetek, rémítő élmények, traumatikus emlékek kénytelen hatásai. A nemlétre és a kimúlt életekre csakis a viszont-válasz bosszúja lenne csekély retorzió, ám ennek ma már nem lehet létjoga. Gyilkos és áldozat szavai, beismerés és tudomásulvétel, bűn és bűnbocsánat sem konzerválhatja AZT a múltat, melyet méltóképpen emlékezetbe ültetni mindennél fontosabb, de ami ha bosszúvagy tárgya marad, akkor csak újabb genocídium lehet képes töredék törlesztésre... S ennek ma már „gyomorforgató és hátborzongató részletekkel” kiegészítése, bulváros tálalása nemcsak az események áldozataihoz lenne méltatlan, hanem a túlélők közérzetével szembeni gyalázat is maradna.

Nem kérdés, hogy az „Ezer domb országaként, valamint Afrika Svájcaként emlegetett térséget” a túlélés esélye, a kommemoratív hagyomány, az „élni kell” kötelékei átsegítették valamelyest a szüntelen revans időszakán, a megbocsáthatatlant is megbocsátani képes népet pedig a kénytelen belenyugvás érzetei töltik el: „lehet, hogy egy asztalnál ülünk, és nem tudjuk róla, hogy az, de akkor

is ártatlan embereket ölt. Több tízezeren még mindig a börtönben vannak, és az ítéletre várnak...” (50. old.). Az „afrikai Holokauszt”, a ruandai vérengzés pedig a nemzetközi közösség örök, lemoshatatlan szégyenfoltja marad! Ahogy a szerző a kötet hátlapján összefoglalja: *„Ruandában mindenkinek megvan a saját démona, borzalmas története – gyilkosnak, áldozatnak egyaránt. Mégis megbocsátottak egymásnak, az összefogásban, az újjáépítésben hisznek, együtt építik a közös jövőt.*

De hogy ez milyen nehéz, azt ennek a könyvnek a szereplői saját maguk mondják el.

Hogyan lehet megbocsátani a szüleink gyilkosainak?

Hogyan képes egy nő végignézni, hogy öt gyermekét agyonlövik?

Lehet-e még ezek után igaz szívvel szeretni?

Ruandában igen! Ruandában ma már mindenki békét akar!”

Közösségi gyász, viselkedési alapok, totális érzületek

Egy gyászolásra képtelen rendszer, a lelkiismeret próbatételeivel szembesülni félszeg közgondolkodás és a büntudat pusztító alakzatainak utóélete az, amiről hírt ad az a kötet, mely eredetileg 1967-ben megjelentetve mintegy előesti programpontjává lett a '68-as diáklázadásoknak, a rendszerkritikus világképnek, mert a jóléti és morális eltoppultságba belekényelmesedő háborúviselt nemzedékek mozgalmi hangütését ténylegesen is frappírozta (az akkor még harsányan Nyugat-) Németország fiatal nemzedékei körében. A könyv okkal viseli *„A közösségi viselkedés alapjai”* alcímet, de fontosságát tekintve nem mellékes tartalmat vállal ez a mű ahhoz, hogy szociálpszichológiai összegzést adhasson a német közgondolkodás, lakossági értékrend, mentalitás, történeti önkép és nemzetfogalom komplexumáról (helyenként persze kifejezetten a komplexusairól is).³¹ A kötet kulcsfogalma, föltett ideája és keresett szociális tartalma talán a szeretet, de mellette éppannyira képbe kerül a vak infantilizmus, a háborús trauma és a bűnbakok kijelölésének, avagy az elnyomás intézményesítésének és a totális alárendelődésnek is legalább akkora „terápiás” tere. A náci múlttal szembenézni, a megismerés döbbenetét átélni, a „következmények nélküli” közgondolkodást rajtakapni kellő merészséggel képes szerzőpáros intim látképet ad egy büntudatát megbúvással elkerülni próbáló, a hétköznapi fasizmusokat rejteni siető, a megbocsátásért látszat-bűnbánatot sem kockáztató társadalmi világról, miközben a kollektív bűn és elhallgatás minden felszabadításra váró kérdésétől mentesen éldegélő nemzeti közösséget kapja rajta önnön hitványságán.

A szerzők alapműve a tudás- és viselkedéstörténetileg a vesztes és áldozatokat jócskán számláló első háború, majd a weimari kísérlet kudarca után a traumatizált németek önkéntes alárendelődését és a „lelkiismeret szavát” új agresszióba átmanipuláló közfelfogást vázolja föl. De erre mintegy ráadásképpen ismerteti azt is, hogy a történeti légkörben felgyülemlett problémák (a mindenkori

³¹ Alexander és Margarete Mitscherlich: *A gyászolásra képtelenül*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2014., 254 oldal

„felelős” keresése, családi tragédiák, gazdasági világválság, elszegényedő tömegek, munkanélküliség, múlt-tagadás és át-hősiesítés, bűnbakok megnevezése és megtorlás igénye stb.) együttes pressziója szinte elemi vakhittel segítette valamely „gigantikus apafigura” megtalálására a gyermeki csodavárásra áhítozókat. A Hitlerben megnevezhető, vakon követhető mitikus hőst, kudarcos nemzeti múltat feledtetni tudó támogatót és messzi jövőbe vetett hitet fanatizálni képes kisembert felfedező német tömegtársadalom erre már csak kézenfekvő megoldásként kapta a rendszer ellenségeire, az úton előrehaladást akadályozókra, a másságukkal kitűnőkre zúdítható összes előítéletességet, kompenzációs esélyt és ellenség-kreálási lehetőséget: cigány, bolsevik, zsidó, szocialista, nem árja, nem tömegember elleni „megoldási” célirányt és útmutatást.

Mitscherlichék egykor korszakosnak mondható szociálpszichológiai összegzése rendszerezetten mutatja be, hogyan függött/függhetett össze mindez a társas hiány, kollektív emlékezeti trauma a „szeretet német módjával”. S a második veszített háborút követően nem a mértékvétel, az elszámolás, a belátás, a tisztázó és megértő magyarázatkeresés vagy akár bűnbocsánat volt a sunnyogó („Endlösung” utáni) megoldás, hanem a tagadás, elfojtás, kivetítés, meg-nem-törtéنتté hazudás, az elszámolhatatlanság bűnének kollektív feledtetési kísérlete, mely mintegy alapját képezte a Marshall-terv segélyeiből „gazdasági csodára” képes új német önképnek. A büszke változás- és fejlődés-tudattal egykönnyen fölszerelkező, de a lelkiismeret próbatételeivel szembesülni nem próbáló német lakosság a „felettes én” teljes elvesztésével, a gyász megtagadásával és elmismásolásával és az ipari jelentőségű népi bűnével mintegy össztársadalmi szinten azt vállalta, hogy Hitler bukásával az erkölcsi felelősség is letűnt, a személyes múltbeli bűnök morális mérlege úgysem elvárható senkitől és senki által nem definiáltan, a számonkérés és a „parancsra tettem” látszat-felelőtlenége nem kíván majd egyéni szembesülést semmivel... A felettes én, a morális fenség, a vezérvésztes kínja először talán a szüleik tompult közönyével, infantilis meséivel, betokosodott jólétével szembesülő '68-as generációval került napirendre, s ma már kevésbé vitatható, hogy a végül mégiscsak elkövetkező számvetés nyomán a mai Németország a polgári értékrend visszanyerésével és a tolerancia újratervelésével lett képes ténylegesen felnőni a továbbélés szintjéig. Mitscherlichék elemzése ezt a mögöttes történeti, folytonos lelki és morális önépítési tünetegyüttest jeleníti meg, s ha „lapos analógiát” keresnénk, kutatva sem találhatnánk korszakosabb jelentőségű európai társadalomlélektani főművet, mely ekkora hatással maradt a kontinens lakóira, továbbá amely (sajnálatosan, de immár átláthatóan) ekkora jelenkori érvényességgel bír mindmáig, akár magyar, kelet-európai vagy földrészközi politikai ideológiák figyelmeztető jelenléte révén.

A gyászolás-képtelen társadalmi világokat megjelenítő kötet súlyos érdeme, hogy a legkisebb kísértés nélkül a kacifántos szakszöveg-gyártás terén (de a hétköznapi lélekismeret és két megélt korszak manipulatív hatalmi nyelvének intuícióit is átérző tálalás révén) folyamatosan bevon a hitleri, a poszt-háborús és hidegháborús, majd a belátás-felismerés-meghaladás időszakának egész

nyelvpolitikai világába. Huszár Ágnes fordítása alighanem az érzékenyítés eszköze már, s ettől vérfagyasztóan mai tónusban szól ez a félszáz éves opusz, melyhez Erős Ferenc könnyed és mély áttekintése a korszak(ok) társadalomlélektani etapjairól még külön ajándék az olvasónak. A barbár embermegsemmisítés és a traumatikus éavesztés korszakai annyira sugárzóan frappírozzák e kötet olvasóját, hogy nehéz az egyes fejezetek „üzeneteként” megmondani: ekkora nemzet megtévedt históriája, ekkora felelősség kezelni-nem-tudása, a mitikus és melankolikus gyászmunka kollektív elsinkófálása, a bűn-szégyen-szorongás megkövetelte „valótlanítás” és valóságvesztés drámája, vagy mi más tekinthető meghatározóbb effektusnak... (Erős Ferenc előszava arra is érzékenyen utal, hogy a holokauszt-túlélők körében és körülöttük lezajló háború utáni változásfolyamat szinte analóg verziója a szülők és nagyszülők viselkedésmódjaival szembenézni nem képes kelet-európai példának)...

Nem mellékes az sem, hogy e kötet részkérdései, háttérelemzései, az analitikus pszichológia eszköztárának ilyen világos érvényesülése segítségével kontraszt képződik a fasizmus idején menekülni kénytelen frankfurti filozófusok visszatérése hatvanas évekbeli, a tagadás és elfojtás lélektani tapasztalatát a freudizmuson túl az „egydimenziós ember” (Marcuse) és a „tekintélyelvű személyiség” (Adorno) kialakulás-folyamatával illusztráló társadalomképek komplexitásával, majdan a fogyasztóiség amerikai és nyugati individualizmussá bonyolódó mivoltával összefüggésben. Erős kitűnő bevezető esszéje azt sem hagyja említés nélkül, hogy „a gyászra való képtelenség” meghaladásának folyamata, mely a hetvenes évek közepétől mintegy húsz esztendő alatt sikerképessé tette a német társadalmat, napjaink Magyarországon minden nemzetpolitikai, kollektív identitási, (önelemzési hajlandóságot szinte tiltó) stratégiákban épp ellenkezőleg jelenik meg. A külső elszigetelődés, a nyilvánosság megdolgozása a valóságvesztés céljával aktivált, a fiktív és életképtelen identitások terjedésében önérdékét látó, a morális felelőtlenség és a múlt kollektív tagadásának esélyt kínáló államiság valójában e kötet kétszáz oldalán át korántsem „múlt-kérdésként” mutat tiszta analógiákat, hanem a rémisztő jelen reális kölcsönhatásaiban megbúvó perspektívaként... S ha a gyászolásra képtelenség a közösségi viselkedésben, az előtörténet kínos öröksége a jelenben ekkora, de eddig nem túl sokak által ismert vagy végiggondolt hatással bír, akkor mintegy kötelesség is újrakérdezni: vajon mindezek együttes hiánya, kínzó túlnyomása és kompenzált vagy elfojtott állapota mennyivel súlyosabb teher lehet?!

A rálátás igényének és a szembesülés súlyának életképes megmaradása vagy újrafeltámadása aligha szentenciákkal elősegíthető. Ehhez ilyen fontos és felelős könyvek, kiadók, megfontolások, szándékok kellenek – és ennyi felelősség is, mely az emlékezet aktuális részévé teszi az emlékezhethiány drámáját. Akkor is, ha a gyász immár nemcsak képesség, hanem megélt történelem is. Egyik nélkül sem életképes a belátás, a megbocsátás, a túlélés. A gyászolásra képtelen rendszer pedig a halandó és szimbolikus többleteivel is terhelt gigantikus apafigura helyébe sosem a tolerancia-növekményben érdekelt – hanem a hamis pótlékok piedesztálra emelésében, a szeretetnek álcázott elhanyagolás, sorstitolások,

családi némaságok vagy közösségi szorongások, méltányosság-hiányok kompenzálásában. A múltbéli történések és a közös gyász gesztusainak diszharmóniája pedig nem a belátó, együttérző, szolidáris és szociális korszakok előjele.

Gyásztalanul, de annál ördögiben

Korántsem szembeszökő a mindennapos olvasó számára sem, hogy immár ötödik (magyar nyelvű kiadású) kötettel kopogtat Jáchym Topol cseh író, ki egyszemélyben költő, prózaíró, publicista és dalszövegíró is, szamizdatszerző, a nyolcvanas években több underground zenekar tagja, irodalmi hetilapok-napilapok munkatársa mindmáig, s *Az Ördög műhelye* című kisregénye szinte mindezek együttese, apokaliptikus és szürrealista, historikus és emlékező, a marginalizáltságban létezés és holokauszt-követő érzelmi habitus hű ábrázolata.³² Avagy a mindenkori és minden Holokauszt és elviselés megdöbbentő krónikása, a humánus pártos szószólója itt alkot körünkben, csak épp semmit sem tudunk róla.

Jáchym Topol ugyanis újabb regényében ismét (Közép- és Kelet-)Európa 20. századi történelmi és társadalmi traumái körül bonyolódik a történetfűzés, bárha a kötet mintegy felénél az is kiderül: sem Terezínben, sem Vlagyivosztokban nem érzik úgy a népek, hogy „keleten” lennének, sőt Európa közepének vagy épp határának tekintik magukat, ha megkérdik hovátartozásukat. Az események két helyszínen játszódnak: a csehországi Terezínben és a Minszkhez közeli Hatinyban, a nácik vezette egykori népirtás emlékhelyein – magával a helynévvel is jelezve, hogy társadalmi hangulatát és traumáit tekintve és a groteszk eszközeivel kifejezve is minden szörnyűségnél lehet még szörnyűségesebb történet, s nem utolsósorban az ismétlődés is ilyen, a köztünk éppen zajló továbbélése mindannak, ami a népek pusztításához vezetett. A holokauszt és a háborús terror túlélő áldozatai, illetve azok leszármazottai itt mindennel és mindenkivel szembeszállva próbálják „táplálni” a világ emlékezetét, lépre csalni figyelmét, őrizni és megtartani azt, amit helyileg a pusztítás ideje véghezvitt. A rémisztő hagyatéknak persze rögtön irigye is támad, s a vita: kinek fájóbb az emlék megőrzése – akár a maiakat is ugyanolyan végzetnek rendeli alá, mint az egykori végzetek az akkoriakat. A terezíni emlékbrancs mintegy alig tesz mást, mint kicsiben és helyiben ugyanazt, ami a bunker- vagy kazamata-turizmust élteti a világ bármely táján. Saját tervük, majd a fölénk erősödő izmosabbak célja is ez lesz: az emberiség elleni bűntettek múzeumának létrehozása, a pusztítás turisztikai esélyeinek bármi áron megszerzése. A Minszk melletti „üzletközpont” azonban már nemcsak a pusztulás bűvöletét az emlékezés méltósága helyébe állító törekvések helyszíne lesz, hanem *Az Ördög műhelye* már a bármely emberben lakozó mindenkori gonosz termőhelyévé is válik...

³² Kalligram, Budapest, 2011., 164 oldal

Lassú iramú az első harmad, s az események dacára a történés első személyű elbeszélése rámutat a sietség elkerülésének és a személyes visszatekintésnek megannyi dicsfényére, kínjára, sivárságára is. A kötet felétől azonban észvesztően meglódul a történet, a pusztítás logikája mintegy a közlésmód helyébe lép, a kistelepülési eligazodás a nagyvárosi tobzódás erőfölényébe csúszik át. Itt mintegy folyamatos jelenben zajlik a múltba vissza-visszalépő cselekmény: mintha váltanák egymást, keverednének, filmfolyamként átmosódnának egymáson a hajdani Theresienstadt hírhedt gettójának eseményei a haszonkulcsos emlékezet-üzelmekkel, az élő emlékezet és a muzealizálható múlt variációi, a történetvezetés drámai keménysége és az elbeszélés fájdalma, a túlélő néhányak megszállottsága és a sodródók örök kitettsége, a büntettek szubjektív ténye és a praktikus-haszonelvű politikai nyerészkedések fájdalmas borzalma. Mindegyik felrázó, időzített lélekbomba, egyszálú cselekményvonulatra görcsölődő múlt, melynek sosem lehet átélt jelene, s ugyanakkor örökre jelenbe zárt rettegés is, melynek jövőideje még a múltnál is félelmesebb.

Drámaiság, ha regénybe ékelt, de asszociatív archaikus is egyben, talán akkor is magán hordozza a tisztelet, emlékezés és antik büntetésmotívum árnyát, ha itt-és-mostani maga a történés eseménye. Adott a politikai múltat kisajátító, rendőrrel és feljelentővel, spionnal és államiasított emléképítménnyel taktikázó (Műemlék-méltóságba zárt) hatalom, s a történések helyszínén az anya megmenekülése és az apa halála ciklikusan követik egymást, mintha biblikus átok vonulna végig rajtuk, kecskelegeltető főhőssel, mitikus eseménysorral, véletlenszerűen rátörő bűnváddal, keserű környezeti ártalommal, mely a túlélő lényekből sugárzik. A narrált történelem mellékszereplői is rendszeralkotó személyiségek, s mindez a terézvárosias bandérium ünnepélyes vonulásainak, a Prága melletti vármaradvány titkos kazamatáinak, a talányos „álnéven” érkező ruszki partnereknek, a szenvedésnek kitett nyugati menekültek holokauszt-túlélő harmadik generációjának összes szenvedelmét lehetővé teszi. De a fehérorosz párhuzam, Hatiny neve még drámaiban hat az utókor számára, ahol a nyomuló németek a teljes lakosságot megsemmisítették, míg Terezínben „csak” a javát. Javát a menekülteknek, a hontalanoknak, a zsidóknak, az üldözötteknek, s ahol az emlékezeti munka ezért nemcsak egyes sorsokból, utólagos kegyeleti maradványokból épül, hanem a szolidaritás, a politikai örökség, a mindenkori pusztító hatalom végtelen indolenciájának emlékezetéből is. A kiirtott lakosok mentális-morális öröksége azonban nem a „messzi múlt” terápiáját teszi lehetetlenné, hanem a hatóságok önkényes barbárságát is, melynek az engedély nélküli emlékezeti mozgalom, a „revitalizációs” szándékú morális törekvés ismételt kihívója lesz. Cseh és orosz halottak, német és ukrán pusztítók, terápiára szoruló emberek végtelen tömegei sodródnak e látszólag belenyugvó közönnyel átitatott lapokon, de közben, ha olvasmányos tónusban is, helyenként a hétköznapiság börtön-ittas szókinccsével, a minduntalan társadalmi vereség és elnyomottság lélekrontó gazemberségével lepik el a haszonlesések és kegyetlenségek vádjait sugárzó oldalakat. Ha Prágát „éppcsak” bombázták, Hatiny megsemmisülése, és a körülötte sűrű erdő fedte falvak sírhelyé válása (143 települést égettek

fel, 433 pedig eltűnt a térképről) sokszorosa az itteni áldozatnak – s mindkét emlékezhely utólag a megmaradtak küldetéses vállalásával került be a közép- vagy kelet-európai históriába. De vajon értheti-e egyik a másikat? S lehet-e a mai prágaiaknak vagy uralkodó Putyinoknak lelkiismeretéhez vágni az évszázados jelentéstartalmak vádját, a dokumentáló közös igényt, az emlékezet tisztelgésének fontosságát, a hivatásos emlékezeti hivatalok ócska közönyének elégtelenségét, a tárgyi kultúra pusztulását, az emberi kultúra elvadításának fejleményeit? Az eleven emlékezet mint archaikus felkiáltójel minden hatalmat bőszít, s minden hatalom harckocsis ellenereje mögött ott rejlik az embertelenség öröksége, no meg örök emberanyaguk mögött a kiszolgálás „ügyes” alázata is. Ahol a terezíni Örömműhely létrejöhetett, hogy a kódorgó lelkeknek terápiás gyakorlattal adjon feloldást, onnan léptéket váltva és az epikai változás drámaivá fokozása érdekében mesélő főhősünk mintegy átkerül Az Ördög műhelyének helyszínére, ahol talán még maga az ördög is szelíd kecskének minősülne az emberi gonoszság főszereplői között.

Topol bár korunk sértettségi és megaláztatottsági mitológiáját alkotja meg, szinte észrevétlenül a történelem eposzivá válásának kereteit is megrajzolja. A fejezetek drámai fokozása szinte filmszerű dramaturgiával szolgálja a leírhatatlan képsorok vízióit. De még ez sem lehet teljes szerzői énje számára: a kötetvégi köszönetnyilvánításban külön is bocsánatot kér azért, mert „nem vagyok képes teljesen realiztikusan írni a démonokról”. Csupán elgondolhatjuk, e messzi modern mitologikum mivé is lehetne, ha realiztikusabban szólna. De visszább a képzelettel! A tanúságtevő és a létállapot veszélyeztetője lehet ugyanaz. Ám a mitikus megbocsátás legyen örökrészünk, ha mindazt, amiért *Az Ördög műhelye* szótárunkba kerülhet, még ennél is realiztikusabban mutatná be. És szüksége sincs rá. A műhelyben a mindenkori ártalom, a testetlen gonosz, az Ördögnél is ördögibb Ember talál alkotóhelyre. Az emberiség ördöge éppúgy alkot, mint teszi azt az alternatív próza és a humánus tárgyválasztás kortárs cseh szerzője. A vízió és életérzés, szerelem és pusztulás, a keresés és az extremitás, vágy és túlélés, líraiság és groteszk, drámaiság és abszurd mai cseh alkotója már előző regényeiben is a nyelv és a káosz, a szétesett világok és az apokaliptikus szabályok, a menekülés és megőrzés összhangjában teremti meg saját hangját, a háború hangját, melyben sosincsnek győztesek, de mindenki áldozat. Mágikus és misztikus nyelve, városi tájírása és falusi lét-drámája ezt a kötetét (mint a korábbi négy másikat) ugyancsak kitölti – mintha az ördögibb Ember mindenkori létezéséért kérne mindegyre aktuálisabb megbocsátást. Pedig azt is pontosan tudja: ezt valójában senki és sehol nem kaphatja meg, legkevesbé a világainkban fölöttébb bűnrészes Ember.

Korok a máglya és spektákulum között

Nem okvetlenül ördögese, de történeti hitelű kamaszregénynek is beillik Dragomán György *Máglya* című kötete.³³ A korábbi pályaindító tónusregény (*A pusztítás könyve*) karkai és Bodor Ádámot idéző brutális tónusai, majd a kamaszfiú kor-képének megidézése után (*A fehér király*) itt most egy kamaszlány sorsába kapaszkodó hétköznapiok élményvilága lett tónusmeghatározó. A titkos-nyilvánosan fejbe lőtt diktátor és a mágikus természetességgel e korszakból fakadó elhallgatás/elhallgattatás, meg a csakazértis kimondás/elbeszélés, látomásos közlés és mágikus örvény együttese, melyek meghatározzák a főszereplő kamaszlány vadóc erejét és gyászát szülei elvesztése óta, mintegy historikus kontrasztként jelzi az életvilág mindenkori dramaturgiáját. Nemzedékek jönnek és mennek, diktátorok uralognak és pusztulnak, nagyszülők válnak áldozattá vagy besúgóvá, szerelmek esélye villan és omlik romjaiba... – mindezek épp akkor, miközben a környező világ mintegy felszabadul, a Ceaușescu-korszak bukásával a zűrzavarok és emberi drámák is ködlően előviláglanak. Tűnékeny ábrándként a morc nagypapa, az autóbalesetben meghalt szülők szöveg- és érzület-mintázatai, az utca félelmes befogadhatósága meg az iskola fogságérzetű felszabadultsága – mindezek együtt, kavarodásban, álmokban, képzetekben, halálban és rettegésben, kerítésdrót mellett, róka-modorban vöröslő csalárdságokkal... A főhős Emma intézeti mentális erőszakból kimenekülése a véletlenül előkerülő nagymama révén (aki azután maga lesz a morális és életviteli etalon, egyúttal a szenvedés és méltóság hőse is) csupán bűvőjelképként őrzi a múlt érthetőségét, a jelen befolyásolhatóságát, a morális fogság árnyalatait és bátorságját is.

A kamaszkérdés persze nem a felnőtteké, akiket az feszít: a rituális máglya, melyen a diktátor kivégzése után nem éghetett el az árulások, a múlt bűnének temérdek súlya, s a forradalom véres eseményei (ki lőtt, kire, kinek parancsára, kik hittek ebben és kik csak élvezték, ki mindenki kúszott el és elő a zűrés történések napjaiban, s mi lett velük azután?), hanem a titkok révén fogságban tartott emberek öröksége, szülők szégyene és gyermekük önvádja, szabadságban élés lehetősége és iskolai osztálytársak szereptudata, származása, öltözete, viselkedésmintája inkább. A rejtve nyilvános erőszak bármikori mintázata is ott feszül a lapok sorai között, a tova hurcolt múlt a fegyelmező oktatók drilljében éppúgy megül, mint a kiskamasz lélekben, melynek mintegy saját máglyája a létezés öröme és titka, a szeretet, a boszorkányos nagymama mindennapos rítusainak elviselése, a menekülés és maradás talánya, a soha-meg-nem-bocsátás örökségének súlya és a hangyák iránti felelősség érzése. Emma makacssága nemcsak korosztálya, hanem morális pátozú, a saját kis mágiák rituális szenvedélyességének és a makacsságok kiskamaszos félszégének mélyrétege is. Játékok mellett az elvegyülő szerelem, a kapkodás mellett a hajszolt tájfutás, a családregény képzeleti jelenléte mellett a magány rémülete és révült áhítata is, a kamasz mélyenlátó pillantása mellett a testiség rejtelve, a további titkos tudások kalandja és a helytállás kényszeres öntörténete folytonosan.

³³ Dragomán György: *Máglya*. Magvető, Budapest, 2014., 444 oldal

Dragomán valami lenyűgözően kamaszlányos, szökellően hevült, varázsló módon hatásos mesélő, kibogozhatatlan stílusművészete annyira manírtalan, hogy mintegy szárnyaló formát kap a reflexek számos mélyrétege, a „befelé-figyelés” intimitása, a változó életvezetési súlypontok között a megtartás reménye is: *„Csak az van, amire emlékszünk, amit elfelejtünk, az nincs többet, eltűnik a múltból, eltűnik a világból”*. S ha létezik mágikus realizmus a dél-amerikai irodalmi valóságban, Dragomán ennek erdélyi változatát és magyar rémképét fejleszti ki. Az önkép társadalmisága, a létet folytonosan megmerénylő múltképek, a város tónusa és a kemény önmegettartás, a saját szabadság joga és tökealapja, a sziklabátor jellem alakulásának őrületes titkossága úgy feslik föl ebben a mézszűrűségű szövegtüneményben, ahogyan senki más nem ír, senki nem lát, vagy soha nem kellően bátran. A *Máglya* (pusztítás-könyvvel összehasonlított) épülskönyv is, oly megszelídített rókákkal, tűzvörös füstökkel, lelki párakkal van tele, hogy a szabadság élménye (vagy remélt képzete) sajátos valóságtompító tudathasadékokkal van megrakva, a kényszeres dac és a föloldott röppenés-vágy olyan harmóniáival karol össze, ahol a komótos helyszínek és szavak, színek és szagok terheltsége egy mozgékony lélek otthontalan örömet keltheti. Ez a vallomásos intimitás, az én-regény tónusa egyszerre eltávolító a párbeszédekben és magába ölelő a narratívákban, boldogság-látszatokkal teli a diófán vagy a fészertitkos öblében, de a szabadság hamiskás tónusa is beleköltözik a szerepek diókeményességű emlékezeti anyagába: a köznapi rítusok ritmusa a nagymama bővöléseivel és szabályalkotó morális meséivel, az iskola és a kortársak hamistudati kitettséggel kontrasztban éppúgy a szabályszerűségek Rendje, mint a traumák bekövetkezésének bármikor lehetőségessége. Az elmúlt háborúk és a jelenkoriak, a személyesek és a köztörténetiek, az emlékezetiek és az érzelmiékképpolyan terápiás eszköztár részei, mint a felejtések, lemondások, veszteségek, történelmek zúzó tömege. Emma otthonos szeretetté formálódó otthontalansága a bizonytalanságok eufóriájában keményedik akarattá, „csakazértis önmagam leszek, csakazértis szabad leszek” elszántságává, a tenyerembe tűt magam szúrok, hogy tanuljam a fájdalmat és akaratot szomorúságává: *„Nagymama azt mondja, megértettem a lényegét, vagy mindig is tudtam. A fájdalom segít emlékezni, de úgy, hogy mégse csak a fájdalomra emlékszünk, hanem mindenre, mert muszáj mindenre emlékezni, mert csak az van, amire emlékszünk, amit elfelejtünk, az nincs többet, eltűnik a múltból, eltűnik a világból”*. A fényképek és tárgyak belső és jelentéses rendje a szembesülés és tanulás eszköze, de a biztonság és személyes szabadság, a saját határok tájfutási terepe is: *„Nagymama megszólal, azt mondja, húzzam csak, ne féljek. Ez csak egy agyagember, úgy hívják, Földcsontja. A szolgánk lesz, a fáskamránkban fog lakni, azért hívtuk, hogy vigyázzon ránk”*. De amikor már sem az agyagember „házi gölem” mivolta, sem a diófa titkai nem kínálnak megértést, még mindig ott marad a megfigyelés bátorsága és a kérdés joga: *„Rám néz, azt mondja, lehet, hogy így volt, és lehet, hogy nem, de akárhogy is próbálja eldönteni, nem tudja megmondani, melyik az igazság”*. Az igazságnál igaztalanabb meg nemigen van, a nagymamával kötött vérszerződés és a beavatottság folytonossága viszont tovaterelik a regényt az önismeret varázslata és a biztos világkép

„prímszámokra építésének” biztonsága felé. A filmszerűen leíró szövegvilág éppen Dragomán nyelvi leleményével és teremtő képzeletével lesz oly módon szinte nyolcvan tüneményes novellára szabdalt, kis hangyajelekkel elválasztott nagyregény, hogy időbelisége minduntalan jövőfókuszú jelen és folytonos múlt között lengedez. A fénykép, az illat-jegyzet, a máglyákon átívelő jelenképzetek is éppúgy jelentéssé jelek, mint a maradékok törmelékei: „*a máglya helyén nem maradt semmi más, csak kormos üvegszilánkok...*”; „*Azt mondom, nincs igazság, pont úgy, ahogy Apa mondta volna...*”; „*ide olyanok járnak, akik szeretnek rajzolni, olyanok, akik maguktól is tudnak dolgozni, nem csak akkor, ha megmondják nekik, hogy mit csináljanak...*”.

Dragomán a kibírhatatlanul édes létek és ízek csípősségétől a sorstalanság rettenetéig ívelő térben szerepelteti Emmát, amivel épp a múltbeli és a jelenmúltként átélhető közötti mágikus lét sebezhetőségét, kitettséget sugallja mesterien, nyelvileg is minden diktatúrával, terrorral és félelemmel szembefutva. Emma lassuló futása és rádöbbenése a kíméletlenség rókcapsapda-rejtetten nyilvános drámájára, szabadító lelke és a diktatorikus lét elleni őslázadása olyan regényélmény, melynek határai a kételyeken túli térbe, az elhallgatás vagy elkülönülés intimitásaiba, a nyelvi diktatúrák mindenkori sejtéseibe és a merényletek büntetlenségének kihívásai felé vezetnek. Szerelem, szabadság és varázslat a mágia rejtekező célja, a megtorlás és rabság a dúvadok máglyáinak eszköze – e kettő között sejlik Emma szabadsága és mágikus magánrealizmusa. Csodásan, ívelten, zakatolón és őszi ködökbe vagy téli rókalábnymokká formáltan... Esetleg egy új rendszer még rejtettebb és még zaklatóbb intimitásaként.

Ugyanis valahogy így alakul az érzület is, ha csak azt nézzük, hogy Dragomán a marosvásárhelyi élmény-indítás első köteteiből miképp hozza szinte dramaturgiai mintáit a Bodor Ádám ihlette stílusvidék veszélyzónáiból, s hogyan lett ebből harminc évnyi Magyarország nyomán az *Oroszlánkórus* vagy most a *Rendszerújra* tematikai és atmoszféra-szótára. Pedig a nagyregények nyomában járó kisnovellák éppúgy tükrözik magát a Nagy Rendszert és életvilágainak képtelenségeit, így midőn három karakteres, korszakos, sok külföldi és több hazai kiadást megért kötetével megalkotta az önmagáról lehetséges képét, most immár második novelláskötettel a színen valami egészen újraformált közlésmódot, kibővült tematikát és jelentéshorizontot tálal elénk, ugyancsak önmagáról. Ráadásul azzal a félsszel kiegészítve, hogy írói és gondolati-képzeleti rendszerét bármikor újraindíthatja, csak egy gombnyomás a restart varázsgombra, s korábbi mágikus realizmusa gondolkodás nélkül újraindul, áthangol az in situ realizmusra, vagy inkább „abrealizmusra”, ahogyan egyszer Berkovits György nevezte az abszurdan realizisztikus szépírói kísérletezés szándékosságát. Nehéz lenne persze a még időtlen távolságból „a novellista Dragomán” leválasztása önnön fájl-rendszerének regényes realizmusa alapján, de míg az *Oroszlánkórus* zenei asszociációs embertérre vonz minduntalan, a *Rendszerújra* térfelei téridőben is szuverénebbek, involváltabbak, rácsatlakozottabbak a meghatározó létszférák nyitott fájl-végeire. A „hipertextes” szerkezet ettől (ha nem is betűhíven, de orientációt tekintve) jóval inkább a nyitott gondolkodási csatornák és épségben maradt érzelmi reakciós terek kölcsönhatásaira

épül (olykor ezek nyelvileg, szóhasználatban is asszociatív effelé cselező mivoltával). S mintha e csak látszólag zárt világot maga a szerző is előerősítené az önvallomással: „Szinte kész volt már a kötet, amikor észrevettem, hogy nem akármilyen novellák, hanem szabadulástörténetek”.

S ha a két novelláskötet anyagát nézzük, van egy-két ismerősnek tetsző fájl a system-ben, de változtak az ikonok, a szövegfájlok tárolási helyei, egymásközti viszonyai, jelentés-értelmezési pozíciójuk, s fél hardwerjük is átformálódott... Újraindított építmény az egész, mely a címlapon látható vasmarokszandálban inkább a patkányfogó csapdáját teszi szimbolikus evidenciává, egy új lépés nem tőlünk való erejének rozsdafoltos maradékává ... – de hogy a múlt maradék vaspatájával nem a fényesebb jövőnk jött el, azt is bizonyossá teszi. Mégpedig a lehetetlenek szépészetével, a kilátástalanságok abszurditásaival, a félbemaradtságok időleges folytatásával vagy történésrendi időtlenítésével.

A kötet fülszövege szerint is „Rendszerek és kitörési pontok fűzik össze kötetté Dragomán György tizenöt év terméséből válogatott novelláit. Feltételezett vagy valóságosnak tűnő rendszerek: nyitottak és zártak, politikaiak, természetiek vagy technikaiak. És a kitörési pontok, a szabadulás lehetőségei. Múlt, jelen, jövő. Dragomán szenvedélyes történetmesélő, sakkmesterként mozgatja a figurákat a királytól a gyalogig: fantázia és láttató erő, éles vágások, meglepő fordulatok jellemzik a *Rendszerújra* minden darabját. Új könyvében megint a szabadság a tét, a rendszerek jönnek és mennek, épülnek és pusztulnak, de a legfőbb kérdés mindig az, hogy mit tehet bennük, alattuk vagy éppen felettük az ember. Újra meg újra meg újra.”

S ez az újra meg újra-élmény az ismétlődő írások támoszlopainál is helyet talál. A *pusztítás könyve* hétköznapi hősei és nyelvi-retorikai küzdéstónusai immár megfakultak, de az ottani idegen légkörök és pusztításra elszánt egyéniségek, rémmesébe illő reccsenések és alkoholos füsthalálra ítélt életutak a mostani novellákban mintha nemcsak statiszta mellékszereplők, a pusztuló lélekben történő állagromlások alaptónusát tükröznék, hanem a mindenkori megoldások ahistorikus lefutását, az időnkívüliség emberibb aspektusát, s a kiúttalan tájakról az emberléptékűen képtelen világok eljövételét is „bejósolnák”. Ez már nem a Kertész Imre-féle „mentés másként”, itt már értelme sincs a mentésnek, de már a máskéntnek sincs. Az érdemi illusztrációhoz tán sokkal több szöveg kellene ide, de az olvasó ezeket jórészt megtalálja a szerzői weboldal több száz elérhető írásai között. Itt most csak a korai regény, *A fehér király* magára maradt kamaszlegényét és markában hordozott „amulettjét” hivatkozva, vagy a *Máglya* főhős kamaszlányának intézeti mentális erőszakból kimenekülését fölidézve is érdemes utalni arra: valamiféle bűvőjelképként őrzik a múlt érthetőségének és a jelen befolyásolhatóságának morális fogság-árnyalatait (de bátorságjogát is), s e regényeknek szinte mindvégig élményalapja marad a titkok révén fogságban tartott emberek öröksége, a szülők szégyene és gyermekük önvádja, a szabadságban élés lehetősége és az iskolai osztálytársak szereptudata, a szomszédok, irigyek, ármánykodók, osztálytársak származása, öltözete, viselkedésmintája, s éppennyire a múlt bűnének temérdek súlya, az árulások és embertelenségek családi hagyatéka is.

Erre s ilyesmikre is sorban állnak a novellák sorsképletei a *Rendszerújra* lapjain, viszont megjelenik a minden dolgok vadsága és kíméletlensége mentén a visszafogott képtelenségek kulcsmegoldása, az abszurd is. Ha már a világ egésze valamiképp abszurd, ki ne maradjon a miénkből se...!

„Nagyon kérem, ne próbáljon ilyen görcsösen ragaszkodni ahhoz a rögeszméhez, hogy maga nem beteg. Ahogy már mondtam, a betegágyban a betegek fekszenek. Maga a betegágyban fekszik. Ugye egyértelmű, hogy mi következik ebből. Nem akarom előlről kezdeni.

Fölösleges kiabálni. Mondom, hogy nem tud kihozni a sodromból. Én megértem magát, a reakciói teljesen természetesek, még ha némileg eltúlzottak is. Amikor előkerül a fűrész, mind azt mondják, hogy nem betegek. Ha nem beteg, akkor tessék, keljen fel. Keljen fel és járjon.

Na ugye, hogy nem tud?

A szíjak miatt? A szíjak és a láncok azért kellene, nehogy kárt tegyen magában. A maga érdekében. Képzelve el, mi lenne, ha műtét közben kapálózni vagy rúgkapálni kezdene, vagy ne adj isten ide-oda rángatná a fejét. Ebbe bele se gondolni.

Nem, nem, a szíjakra meg a láncokra szükség van. A maga érdekében. Ne is tagadja, látom magán, hogy ha nem lenne az ágyhoz szíjazva, akkor most rögtön felpattanna nekem, és elrohanna. Én meg itt állnék, felkészülve, bemosakodva, fölöslegesen. Nem, erről szó sem lehet, az én időm ehhez túl drága. Kirohanna innen nagy dérrrel-dúrral, hogy aztán ott kint vacogjon pizsamában az utcán, mint valami szerencsétlen hajléktalan.

A szíjak és a láncok a bizalom jelképei, azt mutatják, hogy kölcsönösen megbízunk egymásban. Ha nem így lenne, nem lennénk itt, de itt vagyunk, tehát nyilvánvaló, hogy így van. Abból, hogy hozzám került, nyilvánvaló, hogy engem választott, belém helyezte a bizalmát, és én ezt a bizalmat bizalommal hálálom meg, nem titkolok el semmit, még a beavatkozás előtt elmondom az összes részletet, a fűrészről például én találtam fel, első ránézésre nem is látszik rajta, úgy néz ki, mint egy hagyományos motorfűrész, de ha jobban megnézi, akkor mindjárt látja, hogy egy forradalmi újítás, epoxi gyantába kevert nanoméretű obszidiántörmelékkel vontam be a lánc vágóeleit, ez egy nagyon takarékos és formabontó megoldás, ősiség és modernség fantasztikus fúziója, szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy az ezeréves hagyomány és az űrkorszak technológiai megoldásai ötvöződnek benne, ha akarom egy tollpíhét is hatvannégybe vághatok a segítségével, de ezt a tollpíhét egyébként csak úgy szimbolikusan mondtam, ne gondolja, hogy tollpíhékkel szoktam bohóckodni, az igazi kihívást természetesen az élő szövet jelenti, higgye el, hogy ezzel a fűrészszel, ha akarom, gyönyörűen ki tudom csipkézni a neuronokat, meglátja, ha túl leszünk a beavatkozáson, úgy fog vágni az esze, mint a borotva...”³⁴

³⁴ Részlet a Beavatkozásból, 195–196. oldal, lásd <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/dragoman-gyorgy-beavatkozas.html>

Ha jól kihallható, a lét élményéből fakadó mindenkori abszurditás itt sem kevesebb, mint hétköznapi realitás, de egyúttal a rendszer működési normája, élettere, hatásképes beavatkozó perfektualitása is. Persze valamiféle köztes képlettel terhelten, vagy ha úgy érdekesebb: a kiszolgáltatottság eredendő abszurditásában áll fenn mindez. Hiszen a létező mágikus realizmus a szereplők időtlenül „beteges” sodródásában tűnik fel ismét a rothadások szépírói megjelenítése révén, de itt a hétköznapi hőseiként is valamely képtelen körforgásban élnek kegyelem nélküli napjaikat, s elszennvedik azt a lelki koszfojtok, rebbenő felhőnyomok és tájba markolt földsebek alkotta szkeptikus rejtekezés-kényszert, melyből azután a dicső századok nőnek ki, vagy valamely főhősök küzdése sarjad, és a mellékalakok a szociális függésrend békéjével zuhannak le egészen a tökéletes belenyugvás állapotáig. A *Rendszerújra* ezzel átcselvez bennünket a képtelen lét szféráiba is, valamiféle „fekete románc” stílusjegyeivel tarkítva a mélysötét korábbi világok hangulatait.

A „kitörési pontok”, a szabadulástörténetek képtelensége a lét valamelyest kiszámíthatónak hihető szféráiban elkalauzol a kétesélyes komfortzónák *Rendszerújra* kötetben meglelhető infotechnológiai örömteréig, vagy kifejezetten a címadó novella retinára vetített parancsuralmi rendszerének kietlenségéből a még lehetséges utolsó röppenés közbeni eufória megnyugtató tónusáig. Ez a zuhanásköz-játék az érzületi, értelmezési, habituális és meneküléstechnológiai tökéletességig roppant sok perfekcionált úton vezet tova Dragomán novelláskötetében. Ugyanakkor végmegoldásként meghagyja a győztesség lehetőségét mindannyiunknak. Rendszere újra perfekt – nem mintha nem lett volna az eddig is. De imígyen újraindítva talán még sikerképesebb, mint a perszónáisan kompaktabb korai regények korában volt. Illó és kellő, sugárzó és folytatásra méltó szépirodalmi győzelem ez, kiegészülve a kor stílusformátlanító IT-technológiai szótárával, a szépírást a bit-írással keverni képes halmazzal. Lehet, már csak *A fehér király* marad a markunkban, hogy ezt a korszakos máglyát is végignézzük a pusztulások könyve újabb fejezeteként.

Fennebb Oláh Sándor kényszeres tanúságtevőinek időszaka, majd a további szerzők emlékezeti öröksége, személyes tanúságtétele vagy erre képtelensége, végül a mindezekon túllépni hajlamos korok pusztításkényszere talán segít elgondolkodni jelenkorunk várható örökséggé létének és kényszeres önértelmezésének jövőjének maradékain. Olyanokon, melyek helyén talán nem is marad igazság, csak kormos üvegszilánk, meg pusztulásturisztikai ügyintézőhely, a robotrozsdás szandál egy kietlen tájban. De lehet, csak átjárók ezek is valamely emlékezeti színpadkép és a szcénában zajló, okkal rejtőzködőbb tanúságtételek között...